

Een tyfusepidemie in Suriname in 1851

Paul van der Heijden

In mijn onderzoek naar Adolf Gravenberch, de eerste zwarte arts van Suriname,¹ kwam ik op het spoor van een epidemie in het jaar 1851. Hoewel Adolf Gravenberch op dat moment in Paramaribo al een eigen praktijk had aan het gedeelte van de Wagenwegstraat dat nu Nassyiaan heet en hij ongetwijfeld de gevolgen van de epidemie met lede ogen heeft aangezien, kon ik geen bewijzen vinden van zijn directe betrokkenheid als heelmeester; de gegevens over de epidemie zijn echter interessant genoeg om te presenteren. Op de eerste plaats zijn gegevens over dit soort epidemieën zeer zeldzaam.² Het toont de kwetsbaarheid van de 19e-eeuwse samenleving voor epidemieën – een kwestie die wrang genoeg weer actueel is geworden door de covid-pandemie van 2020-2023 en de inmiddels weer opduikende kinkhoest en mazelen. De epidemie van 1851 kreeg bovendien een persoonlijk ‘gezicht’ door de vermelding van tientallen overledenen.

Ziektes in 19e-eeuws Suriname

Het moge duidelijk zijn dat de medische kennis halverwege de 19e eeuw naar moderne begrippen nog veel te wensen overliet.³ Naast altijd aanwezige volksziekten als lepra en de besmettelijke huidziekte yaws geven de historische bronnen melding van diverse epidemieën zoals pokken, gele koorts, tyfus, dysenterie, malaria en cholera. Van alle nare ziekten kwam alleen de pest niet voor in Suriname. De medische wereld was tamelijk machteloos tegen al deze epidemieën. Als een van deze ziektes opdook in een naburig land, hield men angstig de internationale berichtgeving in de gaten. Vooral pokken werd gevreesd: van de 100 ‘aangetasten’ stierven er gemiddeld 30 tot 33.⁴ Vanaf begin 19e eeuw kon men de bevolking enigszins tegen pokken beschermen door het (gratis) toedienen van koepokstof. Voor elke andere ziekte gold quarantaine als beste wapen, niet ter genezing maar ter voorkoming van verdere verspreiding.

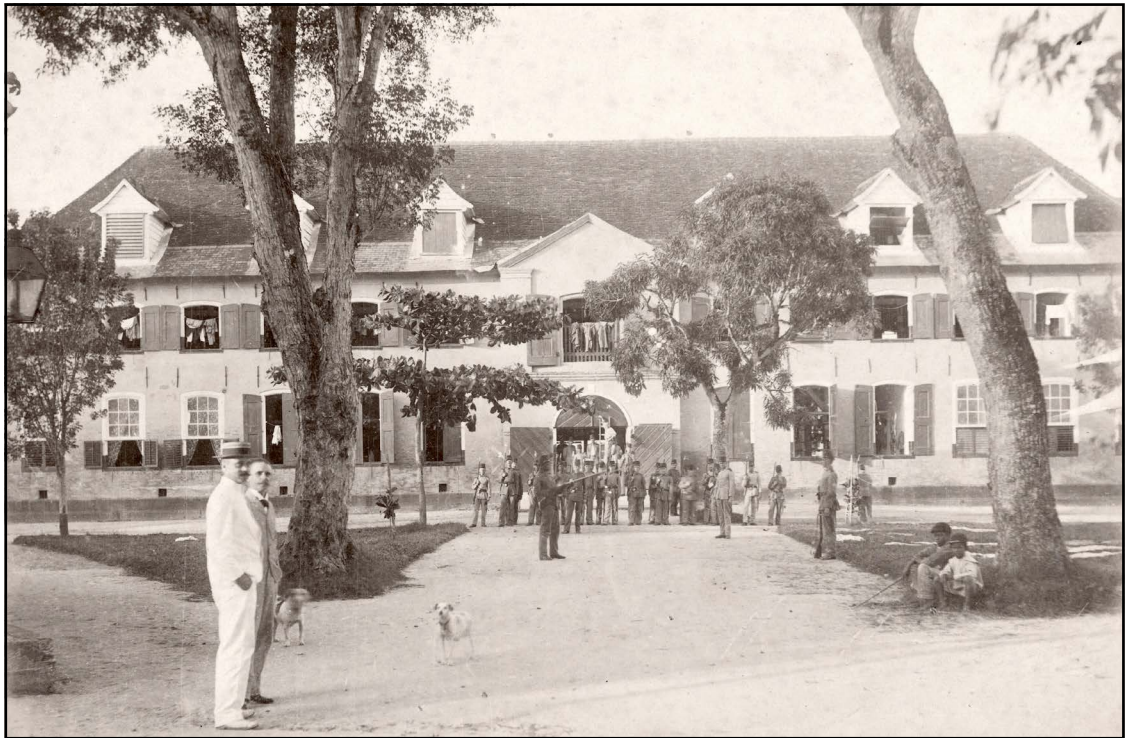
De verschillende epidemieën moeten ook veel slachtoffers hebben gehad onder de slavenbevolking, want die vormde tot 1863 immers met afstand de grootste bevolkingsgroep in Suriname.

Statistieken daarover ontbreken echter, want slaafgemaakten bestonden eenvoudigweg niet voor de burgerlijke stand, waarin alleen gegevens van vrije burgers voorkwamen. Ook in kranten zoekt men vergeefs naar geboorte- en overlijdensgegevens van slaafgemaakten. Pas bij hun vrijmaking kregen ze een identiteit.⁵ Het is daarom goed om de hierna volgende medische casus te zien als exemplarisch voor alle epidemieën met duizenden veelal anonieme slachtoffers.

Koepok-inënting ,
(*gratis*) op den 2den, 9den en 16den
Mei, des morgens ten 8 ure, ten huize
van den ondergeteekende.
Dr. LANDRÉ.
 H. H. geneeskundigen in
deze stad, zoowel als in de
divisien, kunnen koepokstof aan boven-
gemeld adres bekomen. [7089]

In hetzelfde jaar 1851 werd ook gevreesd voor een pokkenepidemie. Bron: Surinaamsche courant en Gouvernements advertentieblad, 1 mei 1851

De garnizoenskazerne rond 1900, gevestigd in 'Gebouw 1790'. Foto Julius Muller, Rijksmuseum

Tyfus?

De epidemie die in mei 1851 opdook, is door de artsen gediagnostiseerd als typhus icterodes. Deze wetenschappelijke duiding schept echter verwarring, want deze benaming bestaat allang niet meer. Een beschrijving van het ziektebeeld zou een hedendaagse determinatie vergemakkelijken, maar helaas is die niet gevonden in de archieven. Van buiktyfus weten we inmiddels dat die is toe te schrijven aan infectie door de salmonellabacterie. Dat is voor de epidemie van 1851 echter niet zo waarschijnlijk, want dan zou de uitbraak terug te voeren zijn tot een gemeenschappelijke maaltijd en/of een centrale waterleiding, maar die was er destijds nog niet. Het verspreidingspatroon doet veel meer denken aan gele koorts. Ook medische beschrijvingen van typhus icterodes uit de eerste helft van de 19e eeuw komen overeen met het ziektebeeld van gele koorts. Vanaf nu zullen we er dus van uitgaan dat de epidemie van 1851 niet om tyfus ging, maar om gele koorts.⁶

Gele koorts dankt zijn naam aan de gele ogen en gele huid van slachtoffers in de loop van de ziekte. De ellende begint met koorts en hoofdpijn. In circa 15% van de gevallen verergert de situatie met heftige buikpijn, oog-, neus- en huidbloedingen, en 'zwart braaksel' door maagbloedingen. De sterfte kan oplopen tot 30-40%, zeker in de 19e eeuw.⁷ In tropische landen hebben lokale bewoners vaak een weerstand opgebouwd tegen ziektes, dus is vooral 'import' de klos. Dat lijkt ook het geval te zijn in 1851, waar vooral Europeanen het slachtoffer werden. Zes jaar daarvoor, in 1845, woedde in Suriname ook al een epidemie onder zojuist geïmmigreerde Nederlandse boeren ('boeroes'). Van de 384 kolonisten werden er 373 ziek, van wie er 189 overleden.⁸

De epidemie in 1851 schijnt opgedoken te zijn in Fort Zeelandia, waar leden van het garnizoen van Suriname waren ingekwartierd. Het garnizoen

>>

bestond op dat moment uit drie compagnieën van het Bataljon Jagers nr. 27 en een compagnie van het 1e Bataljon Veld-Artillerie, bij elkaar zo een zevenhonderd man. Naast het garnizoen bestond er ook het Korps Koloniale Guides, het vroegere Korps Zwarte Jagers, met ruim honderd man in totaal.⁹

Het eerste bericht dat over de epidemie in de krant verscheen, stamt van 20 juli. De ziekte had toen al aardig om zich heen gegrepen.

*'De ziekte onder de manschappen van het garnizoen en de Mariniers is, ten aanzien der eersten, in de afgelopen week niet verbeterd. Van het begin der maand tot gisteren zijn ongeveer 25 militairen bezweken. - De Mariniers zijn meestal hersteld en onder hen heeft, naar wij vernemen, in de laatste week geen sterfgevallen plaats gehad. - De eerste compagnie jagers, die bet beneden gedeelte der kazerne, waaronder de ziekte zich het meest en hevig heeft geopenbaard, is thans in het gebouw der Loge Concordia geïnkwartierd. - De beneden vloer van het caserne gebouw wordt opgenomen en van het overvloedige zand ontdaan en gezuiverd. - In de laatste dagen hebben wij eenige goede regenbuijen gehad en de wind, die meestal uit het Zuiden woei en de uitwaseming der zwampen en moerassen naar de stad voorstuwde, is sedert naar het Oosten en Noord-Oosten geloopt. - De Geneeskundige behandeling in het hospitaal is, naar men ons verzekert, zeer goed; het getal oppassers schijnt echter onvoldoende te zijn. - Wij hopen dat de verandering van het weder, de verhuizing der militairen en eene goede behandeling der zieken, spoedig een' gunstigen ommekeer mogen te weeg brengen.'*¹⁰

Het is duidelijk dat men de brandhaard van de epidemie lokaliseerde in de benedenverdieping van de kazerne naast Fort Zeelandia – het gebouw waarvan nu nog slechts een ruïne staat.¹¹ Ook zocht men verklaring voor de epidemie in de 'zwampen' ten zuiden van Paramaribo.

Ruïne van de garnizoenskazerne in 2023.

Foto Paul van der Heijden

Met de verplaatsing van een compagnie van de kazerne (Fort Zeelandia) naar Loge Concordia aan de Gravenstraat nam de legerleiding overigens een groot risico: dit pand, het vroegere woonhuis van gouverneur Nepveu (tegenwoordig Henck Arronstraat 6) lag midden in de stad. Een uitbraak onder burgers lag daardoor nadrukkelijk op de loer.

Gravenstraat huis Nepveu in 2023.

Foto Paul van der Heijden

Ongetwijfeld ging het gerucht over de epidemie al snel rond – Paramaribo was tenslotte een relatief kleine stad waarin de vrije burgers elkaar allemaal kenden. De communicatie van overheidswege zal niet heel transparant zijn geweest en het bovenstaande bericht van 20 juli was ook niet echt geruststellend te noemen. Daarom plaatste de overheid een week later een nieuw bericht in de krant. Men kwam op een totaal aantal patiënten van ruim vierhonderd, van wie er 71 inmiddels waren overleden.

'Ten einde de vele in omloop zijnde verontrustende tijdingen en gissingen te doen ophouden, volgt hiernevens eene exacte opgaaf der in het Militair Hospitaal te Paramaribo verpleegden, zoo van de zee- als landmagt, lijdende aan typhus icterodes. Het totaal der verpleegden, welke aan deze ziekte waren lijdende, met inbegrip van 27 recidives, bedraagt tot heden middag 12 uren: 402
 Herstelden bereids het Hospitaal verlaten: 211
 Herstelden, dewelke op morgen het hospitaal zullen verlaten: 34
 Herstelden, dewelke eerstdaags het hospitaal zullen verlaten: 21
 Convalescenten, dewelke de ziekte hebben doorgestaan: 26
 De thans nog onder behandeling zijnde: 39
 De aan deze ziekte overledenen tot heden middag 12 uren: 71
 Totaal: 402

Paramaribo, den 25 July 1851.

De Officier van Gezondheid 1e klasse, dirigerende de Geneeskundige dienst, H. Schorrenberg.¹²

Nog een week later, op 1 augustus, vulde Schorrenberg zijn overzicht aan: sinds 25 juli waren er weliswaar dertien mannen overleden, maar nog slechts 31 in behandeling.¹³ Bij de volgende tussenstand, op 6 augustus, waren er nog eens zes sterfgevallen te melden en was het aantal

patiënten gedaald naar 23. Reden genoeg voor Schorrenberg om te melden: 'Tot verdere geruststelling, wordt hiermede kennis gegeven, dat de geheerscht hebbende ziekte werkelijk aan het afnemen is en haar karakter minder hevig schijnt te zijn.'¹⁴ Volgens deze berekening zijn in totaal 457 militairen behandeld, van wie negentig overleden. Of anders gezegd: 2/3 van het totale aantal militairen raakte ziek, 13% van het totale aantal militairen overleed.¹⁵

Maar was dat ook zo?

Vanaf juni 1851 besloot de Surinaamse overheid ook maandelijkse sterftcijfers te publiceren in de krant.¹⁶ Als we die gegevens samenvatten in een tabel, krijgen we een veel beter overzicht van het verwoestende spoor dat de epidemie heeft getrokken door de samenleving. Let wel: deze gegevens zijn pas beschikbaar vanaf juni.

Dit overzicht zet de gegevens van het Militair Hospitaal in een iets ander daglicht. De laatste opgave van arts Schorrenberg dateert van 1 augustus, nadien blijken er nog minstens 51 leden van het Bataillon Jagers te zijn gestorven, wat het aantal militaire sterfgevallen brengt op minimaal honderdveertig, dat is maar liefst twintig procent van het totale aantal.

1851	juni	juli	augustus	september	oktober	november	Tot
Bataillon Jagers no. 27	11	45	31	15	5	0	107
Compagnie veldartillerie	0	1	0	3	0	0	4
Comp. Koloniale Guides	1	0	0	0	0	0	1
Invaliden	0	0	0	2	0	0	2
Marine	4	15	11	5	4	3	42
Koopvaardij	2	18	15	8	7	11	61
Particulieren	23	22	63	64	49	22	243
Totaal	41	101	120	97	65	36	460

>>

De statistieken wijzen erop dat de epidemie zich ook verspreidde onder enkele andere groepen, namelijk scheepslieden en daarna 'particulieren'. Wat deze laatste groep betreft: uitgaande van een 'normale' sterfte van ca. 22 per maand, zien we een plotselinge 'oversterfte' in augustus tot en met oktober van in totaal ca. honderdtien burgers.¹⁷ Of die oversterfte helemaal is toe te schrijven aan de tyfus/gele koorts, of mogelijk ook aan andere doodsoorzaken, zullen we nooit zeker weten, maar het is in ieder geval wel een duidelijke indicatie dat ook de vrije burgers van Paramaribo niet gespaard bleven.

Hoeveel slachtoffers de epidemie maakte onder de slavenbevolking is onbekend; zoals boven gememoreerd, kwamen deze cijfers niet terecht in de dossiers van de burgerlijke stand. Aange-

nomen dat het inderdaad ging om gele koorts, zal het aantal getroffen en onder slaafgemaakten ditmaal zijn meegevallen, want de lokale bevolking had doorgaans voldoende weerstand tegen het virus, al had men in die tijd daar nog geen weet van.

Om een indruk te geven van de impact van de epidemie – en daarmee van elke willekeurige epidemische ziekte – volgt hier een droog overzicht van de overledenen, zoals vermeld in de *Surinaamsche Courant en Gouvernements Advertentie Blad*, in het bijna wekelijkse overzichtje van mutaties in de burgerlijke stand. Hier zijn alleen de personen opgenomen waarbij ook een militaire rang of een scheepsnaam is vermeld;¹⁸ zij zijn immers met vrij grote zekerheid slachtoffer geworden van de epidemie.¹⁹

	Naam	L	Rang	Eenheid/schip
16 april	Moerman, Willem Carel	34	jager	Bataillon Jagers no. 27
9 mei	Schwartz, Aegidius Adrianus	33	jager	Bataillon Jagers no. 27
10 mei	Rochling, Friedrich Markus	30	jager	Bataillon Jagers no. 27
18 mei	Dell, Charles	49	jager	Bataillon Jagers no. 27
21 mei	Zeits, Frans August Christiaan	20	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Wijcks, Johannes van	29	jager	Bataillon Jagers no. 27
22 mei	Franz, Johannes Friederich	-	jager	Bataillon Jagers no. 27
30 mei	Tengbergen, Antonie Justinus Arnoldus	41	korporaal	1 ^e Bataillon Kanonniers
2 juni	Wierrant, Gerhard	37	jager	Bataillon Jagers no. 27
6 juni	Collum, Charles	20	matroos	Agenoria (Nd Am. Brik)
14 juni	Otto, Johan	20	jager	Bataillon Jagers no. 27
18 juni	Feij, François Gerhardus	20	zeilmaker	Z.M. schoener Schorpioen
19 juni	Groot, Simon de	21	matroos 3 ^e kl.	Z.M. schoener Schorpioen
21 juni	Blocq, Johannis de	31	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Berg, Carl Lucretius Philipp	29	jager	Bataillon Jagers no. 27
22 juni	Wieringen, Johannes van	27	timmerman	Z.M. schoener Schorpioen
23 juni	Loppens, Marcus	31	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Hart, Abraham Andries de	33	korporaal	Bataillon Jagers no. 27
25 juni	Paus, Mathis Joseph	30	jager	Bataillon Jagers no. 27

	Naam	L	Rang	Eenheid/schip
	Weber, Jacob	32	jager	Bataillon Jagers no. 27
26 juni	Lutdorp, Willem	21	jager	Bataillon Jagers no. 27
27 juni	Janssen, J.	-	marinier 3 ^e kl.	Z.M. schoener Schorpioen
	28 juni – 4 juli ontbreken			
5 juli	Kriens, Leendert	26	matroos 1 ^e kl.	Z.M. korvet Amphitrite
	Caspers, Antonie	20	ligtmatroos	Z.M. korvet Amphitrite
	Barnes, Joseph J	20	matroos	Pleiades (Nd Am brik)
6 juli	Rijs, Willem	28	matroos 2 ^e kl.	Z.M. korvet Amphitrite
	Noord, Jan	-	matroos	Johannis Hermanus (NL)
	Draaijer, Arie	20	matroos	Susanna (NL)
	Koks, Theodorus Paulus	28	jager	Bataillon Jagers no. 27
7 juli	Lantinga, Albert Sebes	18	matroos	Sicilië (NL)
	Hartmans, Johannes	25	jager	Bataillon Jagers no. 27
9 juli	Botterman, Hubert	29	matroos 1 ^e kl.	Z.M. korvet Amphitrite
10 juli	Kloosterhuis, Gerhardus Jacobus Franciscus	34	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Kaal, Gerrit Hendrik	29	jager	Bataillon Jagers no. 27
11 juli	Duif, Daniel D.	25	matroos	Susanna (NL)
	Neut, Hijman van der	18	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Meujer, Emanuel	31	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Kroon, Reinhard Andries	28	2 ^e stuurman	Amicitia (NL)
13 juli	Rekker, Sake Paulus	-	jager	Bataillon Jagers no. 27
14 juli	Vogelzang, Frederik Leonard	30	kanonnier 2 ^e kl.	
	Meulen, André Willem Justus van der	21	fourier	Bataillon Jagers no. 27
	Pieters, Frederik Leendert	28	2 ^e stuurman	Thetis (NL)
15 juli	Nat, Dirk	41	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Tharnzorg, Hein	27	matroos	Susanna (NL)
	Thomson, Alfred Philips	27	jager	Bataillon Jagers no. 27
16 juli	Stam, Jan	32	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Spierenburg, Jacob	30	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Koch, Ludwig	-	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Holm, Reinier Pieter	36	korporaal	Bataillon Jagers no. 27
17 juli	Pacht, Friedrich Wilhelm	33	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Kraft, Carl Ludwig	30	jager	Bataillon Jagers no. 27
18 juli	Gerritsen, Gerardus Antonius	28	matroos 3 ^e kl.	Z.M. korvet Amphitrite
	Groes, Jan Haafsman van	35	jager	Bataillon Jagers no. 27
19 juli	Ross, Herman	-	matroos	Czarine (Nd Am schip)
	Grasveld, Franciscus Casparus	-	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Slagboom, J.G.W.	18	scheepsjongen	Cuba (NL schip)
20 juli	Sinsbeek, Wilhelm	34	jager	Bataillon Jagers no. 27

>>

	Naam	L	Rang	Eenheid/schip
	Mulder, Egbert George Coenraad	-	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Segelink, Johannes	51	scheerder	Z.M. korvet Amphitrite
	Arends, Jan	14	scheepsjongen	Louisa Christina (NL schip)
21 juli	Scharmga, Jan Harms	32	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Bloem, Cornelis Hendrik	21	2 ^e stuurman	Cuba (NL schip)
22 juli	Visser, Christoffel	27	sergeant	Bataillon Jagers no. 27
	Oosterlaan, Jan David	24	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Smit, Jan	32	vuurstoker 1 ^e kl	Z.M. stoomschip Curaçao
	Edelman, Johannes Jacobus Adrianus	20	jager	Bataillon Jagers no. 27
23 juli	Akkermans, Theodora Petra [??]	31	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Kramer, Rijndert	29	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Haake, Fredrich	27	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Meijer, Henricus	29	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Bremen, Laurens	23	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Peterse, Hendrik	26	jager	Bataillon Jagers no. 27
24 juli	Meijer, Herman	26	lichtmatroos	Z.M. korvet Amphitrite
	Jacobs, Evert Hendrik	27	matroos	Louisa Christina (NL schip)
25 juli	Puister, Hendrik Derks	40	gezagvoerder	Sicilië (NL schip)
	Gouka, Hendrik Adrianus	33	jager	Bataillon Jagers no. 27
26 juli	Lammers, Cornelis	35	korporaal	Bataillon Jagers no. 27
	Abeling, Derk Harms	27	sergeant	Bataillon Jagers no. 27
	Prigge, Johannis	33	opper-timmerman	Amphitrite (verdronken)
	Weeslan, Robert	26	matroos	Spartan (Nd. Am. brik)
	Stumphius, Willem Pluym	42	1 ^e luitenant der Mariniers	Amphitrite
27 juli	Waaij, Dirk van der	26	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Keuzenkamp, Leendert	-	marinier 2 ^e kl.	Amphitrite
	Reeber, Johannis Gottlob	31	jager	Bataillon Jagers no. 27
28 juli	Tinteren, A. van	19	lichtmatroos	Triton (NL schip)
	Frantz, Philipp Wilhelm	46	serg.-majoor	Bataillon Jagers no. 27
	Spil, Hunertus ter	27	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Balfour van Burleigh, Jean Guillaume	41	1 ^e luitenant	Bataillon Jagers no. 27
29 juli	Rijnderman, Abraham	31	jager	Bataillon Jagers no. 27
30 juli	Vijer, John de	30	matroos	Pleiades (Nd Am schip)
	Hofman, Philippus	-	matroos 3e kl.	Amphitrite
	Reuzel, Gerrit	34	matroos 1 ^e kl.	Amphitrite
31 juli	Eeken, Jan	26	matroos 1 ^e kl.	Amphitrite
	Bosmans, Hendricus Franciscus	29	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Moor, Hendricus Jacobus de	23	korporaal	Bataillon Jagers no. 27
1 aug	A.H. Frans	29	matroos	Louisa Christina (NL schip)

	Naam	L	Rang	Eenheid/schip
2 aug	Louwerens, Hendrik	29	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Drohan, Michael	26	matroos	Spartan (Nd. A. schip)
3 aug	Jurgens, Jan	28	1 ^e stuurman	Thetis
4 aug	Tyrel, Joseph	35	kok	La bella Poule (Franse schoener)
	Jongste, Meindert Leendert	27	2 ^e timmerman	Z.M. stoomschip Curaçao
5 aug	Haven L. Stapels	22	matroos	Dr. Rogers (Nd. Am. Schip)
	Boulonnoir, Jacob	27	marinier 2 ^e kl.	Amphitrite
	Carpentier, Joannes Franciscus	26	jager	Bataillon Jagers no. 27
6 aug	Barhon, Joannes Josephus	27	jager	Bataillon Jagers no. 27
7 aug	Dreier, J.H.	29	lichtmatroos	Nicolaas Witsen (NL schip)
	Haak, Adrianus	39	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Wibbelink, Willem	31	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Hinrichs, C. Hidde	39	timmerman	Louisa Christina
8 aug	Hurdt, R.O.	-	matroos	Thetis
	Deetjen, Harm Folken	25	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Breuer, Guillaume	32	muzikant	Bataillon Jagers no. 27
	Guillaume, Louis	35	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Heijnis, Jan	31	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Broek, Johannes ten	29	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Stappen, J.A. van	-	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Bernhoff, Mozes Samuel	24	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Wielink, Jan	30	jager	Bataillon Jagers no. 27
	9-10 augustus ontbreken			
11 aug	Marquardt, Carl	27	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Weiss, Herman	33	marinier 2 ^e kl.	Amphitrite
	Hinds, George	19	lichtmatroos	Louisa Christina
14 aug	Coolen, Pieter Matthijs	28	korporaal	Bataillon Jagers no. 27
16 aug	Barton, George L.	26	matroos	Nereus (N.A. schip)
17 aug	Boegman, Johannes Alexander	30	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Klaasze, Pierre François	29	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Zeegers, Theodorus	17	scheepsjongen	Louisa Christina
18 aug	Pieters, Johannes Pieter	19	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Block, Michel	40	jager	Bataillon Jagers no. 27
19 aug	Privileggio, Giovanni	23	matroos	Venezia (Oostenrijks schip)
20 aug	Kruisvijk, Ebbe	29	kwartiermeester	Amphitrite
21 aug	Verdoes, Klaas Rolanders	22	tamboer	Amphitrite
	Jhsen, Louis	20	matroos	Amazon (N.A. schip)
22 aug	Helvoet, Eduard Joseph	40	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Regnerie, Fredericus	30	jager	Bataillon Jagers no. 27

>>

	Naam	L	Rang	Eenheid/schip
	Kroon, Johannes Peter	29	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Wit, Franciscus Jacobus de	25	matroos 3 ^e kl.	Amphitrite
23 aug	Dean, Guiseppe	28	matroos	Venezia (Oostenrijks schip)
24 aug	Haksteen, Korstiaan	17	2 ^e bootsmans maat	Amphitrite
25 aug	Buschman	24	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Burns, John	18	matroos	Amazon
26 aug	Berg, Jacob van den	28	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Vries, Theodorus Jacobus de	27	jager	Bataillon Jagers no. 27
29 aug	Nink, Jacobus	23	matroos 3 ^e kl.	Amphitrite
30 aug	Keijser, Carl	27	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Stumpf, Martinus Joannes Josephus	26	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Kroon, Hendrik Lauwerens	20	lichtmatroos	Amphitrite
	Furstenbal, Ludwig Gustaf Emil	25	jager	Bataillon Jagers no. 27
31 aug	Tettig, Frederik	27	matroos 3 ^e kl.	Amphitrite
	Held, den ...	-	smid	Amphitrite
	Suerink, Gradus	34	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Jongsma, Klaas Ruwios	33	jager	Bataillon Jagers no. 27
1 sep	Dominico Comandich	45	Stuurman	Venezia
	Bareenen. Franciscus Jacobus	-	jager	Bataillon Jagers no. 27
2 sep	Martens, Jan Baptist	35	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Dijkstra, Hillebrand Douwes	30	jager	Bataillon Jagers no. 27
3 sep	Selciak, Mattio	30	matroos	Venezia
	Brouwer, Jacob	20	jongen	Amphitrite
4 sep	Czar, Raniero	31	gezagvoerder	Venezia
6 sep	Wezeman, Willem	19	matroos 3 ^e kl.	Amphitrite
7 sep	Antonio, Dominco	-	matroos	Venezia
	Doesburgh, Johannes	32	kanonnier 2 ^e kl	Bataillon veldartillerie
	Post, Petrius Gerardus	32	korporaal	Bataillon veldartillerie
9 sep	Regters, Theodorus	25	lichtmatroos	Z.M. stoomschip Curaçao
	Gewets, Gerhardus	41	jager	Bataillon Jagers no. 27
10 sep	Wiersma, Wiebe Rijkeles	31	jager	Bataillon Jagers no. 27
11 sep	Gottlob, Vincent	51	adj. onderoff.	Koloniale Invaliden
	Vreedebregt, Dirk	34	matroos	Juno (NL schip)
	Kip, Dirk Jans		jager	Bataillon Jagers no. 27
12 sep	Sabruik, Alexander	74	invalid	Peloton Invaliden
13 sep	Buillans, Jean Baptist	43	jager	Bataillon Jagers no. 27
15 sep	Draaijer, Johannes Cornelis	16	lichtmatroos	Juno
16 sep	Bueren, Jean van	22	lichtmatroos	Amphitrite
19 sep	Spanjaar, O.G.	29	matroos	Koning Willem (NL schip)

	Naam	L	Rang	Eenheid/schip
20 sep	Schlichting, Claus Hinrich	43	jager	Bataillon Jagers no. 27
21 sep	Kieffert, Daniel	29	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Moeriaans, Jan	45	jager	Bataillon Jagers no. 27
24 sep	Houtkruijer, Levie Simon	19	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Lorent, jean François Pierre Louis	31	kanonnier 2 ^e kl.	1 ^e Bataillon Veldartillerie
26 sep	Hoffer, Franciscus Josephus	19	jager	Bataillon Jagers no. 27
27 sep	Smith, Andrew	-	matroos	Grampus (N.A. schip)
	Champarcin, Heinrich Alexander Detmar de	16	korporaal	Bataillon Jagers no. 27
	Hollander, Johan Hendrikus	22	lichtmatroos	Amphitrite
28 sep	Niehusman, Franz Heinrich	27	jager	Bataillon Jagers no. 27
	29 sep – 2 okt ontbreken			
3 okt	Schmidt, Johannes	30	jager	Bataillon Jagers no. 27
6 okt	Calten, Frederik Adriaan Geerard	23	luitenant tz 2 ^e k	Amphitrite
7 okt	Meis, Teunes Willems	23	matroos	Koning Willem
10 okt	Stakenburg, Johannes van	35	kleermaker	Amphitrite
18 okt	Bertram, Leonardus	27	jager	Bataillon Jagers no. 27
19 okt	Rotgans, Jacob Jansz	26	gezagvoerder	Maria (NL)
21 okt	Breugeman, S.R.	29	lichtmatroos	Koning Willem
23 okt	Donovan, John	35	stuurman	Waterloo (Engelse schoener)
26 okt	Buijs, Cornelis	26	jager	Bataillon Jagers no. 27
27 okt	Kenbeek, Hendrik	22	matroos 3 ^e kl.	Z.M. korvet De Heldin
28 okt	Loep, Jan Antonij Martinus	22	jager	Bataillon Jagers no. 27
29 okt	Groendijk, Jan	28	bootsman	Maria (NL)
30 okt	Plomp, Frederik	17	scheepsjongen	Maria
	Krul, Steven T.	29	kok	Maria
31 okt	Keunings, Bartolomeus	32	jager	Bataillon Jagers no. 27
	Donkersloot, Jacob	29	botteliersmaat	De Heldin
1 nov	Oelhoorn, Ernst Joseph	28	matroos 3 ^e kl.	De Heldin
2 nov	Brown, Alfred	25	matroos	Dr. Rogers (NA)
5 nov	Bennik, Willem B.	17	lichtmatroos	Maria
	Cowen, Carles	18	lichtmatroos	Cuba (NA)
6 nov	Rham, Jacob	16	jongen	De Heldin
8 nov	Parson, Jacobo	18	matroos	Cuba
9 nov	Christiaanse, Ferdinand	23	matroos 3 ^e kl.	Z.M. brik De Pijl
14 nov	Klein, Jan. B.	20	matroos	Jacoba (NL)
17 nov	Kerst, Gerrit	16	lichtmatroos	Johannes Hermanus (NL)
	Phillips, Joseph	37	kok	Czarine (NA)
18 nov	Vries, Siemen de	19	lichtmatroos	Jacoba
	Stobbe, Jacob	18	matroos	Jacoba

>>

	Naam	L	Rang	Eenheid/schip
20 nov	Brown, William	30	matroos	Cuba
23 nov	Reijger, M.B.	24	matroos	Peking (NL)
28 nov	Muller, Friedrich Wilhelm	25	matroos	Peking

Deze lijst telt 108 militairen van het Bataljon Jagers, 4 van het Bataljon Veldartillerie en 1 van de Koloniale Invaliden. De lijst is nog zeker niet uitputtend, want de berichtgeving vertoont hier en daar nog wat hiaten, maar de opsomming geeft de epidemie wel een heel persoonlijk en aangrijpend gezicht. Stuk voor stuk zijn het mannen in de kracht van hun leven, die ver weg van hun vaderland (Nederland en Duitsland) een wrede en eenzame dood vonden, zonder gezelschap van geliefden en familie.

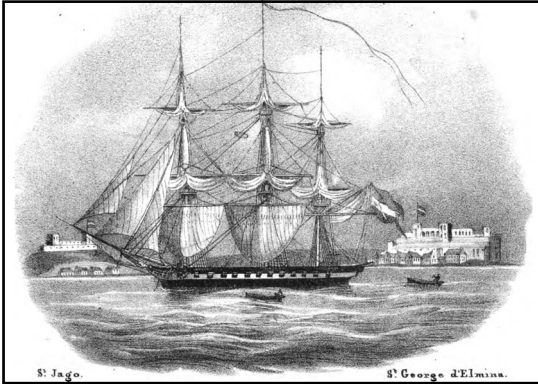
De epidemie blijkt ook al eerder te zijn begonnen dan de reguliere berichtgeving laat zien. De eerstgenoemde overleden militair is Willem Carel Moerman, 34 jaar, lid van het 27e Bataillon Jagers, omgekomen op 16 april. Maar omdat er bijna vier weken zit tussen zijn overlijden en de nummer twee, lijkt zijn dood eerder een toevalligheid. De twijfelachtige eer van het eerste slachtoffer van de epidemie gaat dan ook naar Aegidius Adrianus Schwartz, 33 jaar, eveneens van het Bataillon Jagers. Volgens MyHeritage is A(e)gidius Adrianus Schwartz geboren op 3 november 1818 in Maastricht, zoon van Johannes Schwartz en Gertrudis Maas. Zijn achternaam verradt een Duitse afkomst en dat klopt ook: Aegidius' opa is geboren in Duitsland. Dat ligt in de lijn met het internationale karakter van het Surinaamse garnizoen in de negentiende eeuw: wie goed naar de lijst kijkt, ontdekt veel Duitse namen. De Duitse inbreng in Suriname wordt overigens nogal eens onderschat, maar dat terzijde.²⁰ Er kan nog veel meer worden gezegd over Aegidius Schwartz en zijn sociale context, maar dat valt buiten de strekking van het artikel. Het voorbeeld wil slechts onderstrepen (en aanmoedigen) dat elke vermelde

sterveling met een beetje onderzoek weer enigszins tot leven kan worden gewekt.

Slachtoffers op schepen

Naast de Jagers valt het aantal gestorven schepelingen op: 103 vermeldingen in totaal.²¹ Bij veel schepen gaat het slechts om een of twee sterfgevallen, wat niet noodzakelijkerwijs is toe te schrijven aan de gele koorts. Maar voor vrachtschepen als Cuba (Noord-Amerika, 5 overledenen), Maria (NL, 5), Louisa Christina (NL, 6) en Venezia (Oostenrijk, 6) betekende dat minimaal een kwart van de bemanning – een veelvoud ervan zal ziek zijn geweest.²² De schepen lagen al die tijd in quarantaine in de haven, wat verspreiding van de ziekte kennelijk niet kon tegenhouden; met de kennis van nu heel verklaarbaar, want muggen hielden zich niet aan die quarantaine.

Onder de schepen was Z.M. Korvet *Amphitrite* het grootste slachtoffer van de epidemie, met minimaal 29 overledenen. De *Amphitrite* was een oorlogsschip, gebouwd op de marinewerf in Vlissingen en te water gelaten in 1830. In zijn beginjaren deed het zeilschip met 32 stuks geschut dienst in Nederlands-Indië, maar in 1836 werd het omgebouwd tot een lichter schip met 20 stukken.²³ De *Amphitrite* verwierf meteen enige faam door zijn rol in het neerslaan van een opstand in Nederlands West-Afrika, nauwgezet beschreven door gezagvoerder Tengbergen.²⁴ In diens beschrijving staat ook de enige bekende afbeelding van het schip.

De Amfitrite in 1838 voor de kust van de Nederlandse enclave Elmina, West-Afrika

In 1849 werd het naar de Cariben gestuurd om de Korvet Ajax te vervangen. Daar kwam het aan op 29 mei 1849. In februari 1850 zeilde de hele vloot naar Curaçao om daar deel te nemen aan een parade ter gelegenheid van de verjaardag van Koning Willem III, maar in mei keerde het schip weer terug naar Paramaribo. Een jaar later raakte waarschijnlijk de gehele bemanning geïnfecteerd en overleed het grootste gedeelte. Nadat de epidemie was uitgeraasd, zette de Amfitrite op 1 november 1851 koers naar Nederland, maar zou daar nooit aankomen. Na elf voorspoedige

reisdagen raakte het lek en moest het ten einde raad omdraaien. Het schip ging voor anker bij Curaçao. Het schip bleek uiteindelijk niet te repareren. Wat overbleef van de bemanning en inventaris werd met het vrachtschip Gedeh alsnog naar Nederland vervoerd.

Huygens

Foto's of tekeningen van de epidemie zijn er niet. Eentje die wel heel dichtbij komt, is een tekening van Hendrik Huygens rond 1850.

Huygens toog in 1849 als luitenant te zee en gezagvoerder van het stoomschip Z.M. Curaçao naar Suriname, waar hij tientallen prachtige tekeningen maakte van het land. In 1851 reisde hij echter weer naar Nederland en werd op non-actief gesteld voor herstel van zijn gezondheid, zo lezen we in zijn korte biografie.²⁵ Met de nieuwe informatie over de epidemie krijgt dat met terugwerkende kracht een andere context. Huygens zat nog in Suriname toen de epidemie uitbrak. Sterker zelfs: minimaal drie opvarenden van zijn schip kwamen in die periode om het leven, en waarschijnlijk werden er nog veel meer ziek, al weten we natuurlijk niet honderd procent zeker of gele koorts ook de doodsoorzaak was. De Z.M. Curaçao lag tijdens de

Schepen voor anker tegenover de Waterkant, tekening door Hendrik Huygens rond 1850

>>

epidemie voor anker bij Paramaribo, waarschijnlijk in quarantaine. Huygens was mogelijk ook zelf een van de getroffen. Er was in ieder geval iets met zijn gezondheid, waardoor hij verkoos om naar Nederland af te reizen: hetzij om aan te sterken na genezing van de gele koorts, hetzij om te voorkomen dat hij het zou krijgen. De tekening die hij net daarvoor maakte van de schepen voor Paramaribo, krijgt daarmee een extra dimensie: je voelt al bijna de zinding van het naderende virus. De schepen die zo vreedzaam voor anker liggen, zouden daar maandenlang moeten blijven, als drijvende gevangenis waarop de bemanningsleden elke dag, elk uur in zweetende spanning moesten wachten of het noodlot op hun schip zou toeslaan.

Literatuur

- Bol, P. 'Historisch overzicht van ziekte en gezondheidszorg in Suriname,' in: *Wi Rutu* 21.1 (2021), 6-19.
- Broeze, F., J. Bruijn & F. Gaastra (red.). *Maritieme geschiedenis der Nederlanden 3. Achttiende eeuw en eerste helft negentiende eeuw, van ca 1680 tot 1850-1870*. Bussum 1977.
- Dikland, P., 2002. *Fort Zeelandia gebouw 1790 geschiedenis*. Zie www.suriname-heritage-guide.com
- Dikland, P. *Het Lands – 250 jaren zorg*. Ongepubliceerd manuscript over 's Lands Hospitaal.
- Dissel, J. van, E. Altena e.a. *Dutch Settlers at Voorzorg in Suriname Decimated by 1845 Epidemic: A Multifaceted Approach to Unravel Mystery about Etiologic Microbial Agent*. *Medical Research Archives*, [online] 11(9), 2023.
- Dodd, R. 'Observations on Typhus Icterodes.' In: *Western Journal of the Medical and Physical Sciences* 5 (1831), 44-65.
- Groen, P., A. van Dissel, M. Loderichs, R. Limpach & T. Brocades Zaalberg. *Krijgsgeweld en kolonie. Opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid*. Amsterdam 2021.
- Haarnack, C. 'Duitsers in achttiende en negentiende-eeuws Suriname,' in: *Wi Rutu* 7.1 (2007), 30-43.
- Lier, R. van (red.). *Suriname omstreeks 1850. 22 tekeningen door Hendrik Huygens (1810-1867)*. Amsterdam 1978.
- Tengbergen, H. *Verhaal van den Reistogt en Expeditie naar de Nederlandsche Bezittingen ter westkust van Afrika, (kust van Guinea)*. Den Haag 1839.
- Whitelaw, R. 'An Account of the Typhus Icterodes That Prevailed on Board His Majesty's Ship Iphigenia, in 1822.' In: *Glasgow Medical Journal* 4, (1831). 60-71.

Mogelijk gemaakt door ondersteuning van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten.

Noten

- 1 Het boek over Adolf Gravenberch en zijn achterkleinzoon Jaap Gravenberch, die in 1920 naar Nederlands-Indië vertrok, verschijnt naar verwachting bij Querido in 2025.
- 2 'Er bestaan weinig gegevens over de gezondheidstoestand op koopvaarders en op de schepen van de negentiende-eeuwse marine.' Broeze, Bruijn & Gaastra 1977, 179.
- 3 Zie vooral het historisch overzicht van ziekte en gezondheidszorg in Suriname door Pieter Bol in *Wi Rutu* 2021.
- 4 *Surinaamsche courant en Gouvernements advertentieblad*, 20 februari 1855.
- 5 De slavenregisters zouden een uitkomst kunnen bieden, maar er is geen zoekleutel voor overlijdensdata dus dat is welhaast onbegonnen werk.
- 6 Persoonlijke informatie van dr. Jaap van Dissel, infectioloog en hoogleraar Inwendige geneeskunde aan de Universiteit Leiden. Voor de oude literatuur zie Dodd 1831 en Whitelaw 1831. De ziekte en haar verspreider, de *Aedes aegypti* mug, kwamen waarschijnlijk in de 17e eeuw van West-Afrika naar Zuid-Amerika en het Caraïbisch gebied, met de Spaanse en Portugese slavenhandel.
- 7 *Ibidem*.
- 8 *Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië* 1917, 286. De ziekte was gediagnostiseerd als *typhus gastricus*

- contagiosus, maar volgens recente inzichten blijkt het te gaan om dysenterie, zie Van Dissel & Altena 2023.
- 9 Groen e.a. 2021, 427-432.
- 10 De Curaçaosche courant, 9 augustus 1851.
- 11 Dikland 2002.
- 12 Surinaamsche courant en Gouvernements advertentieblad, 26 juli 1851.
- 13 Surinaamsche courant en Gouvernements advertentieblad, 2 augustus 1851.
- 14 Surinaamsche courant en Gouvernements advertentieblad, 7 augustus 1851.
- 15 Waarbij aangetekend dat de verschillende tellingen niet helemaal synchroon lopen: Schorrenberg telde ook de verpleegde mariniers mee. Om welk aantal dat gaat, is onbekend.
- 16 Het gaat hier steeds om het *Surinaamsche Courant en Gouvernements Advertentie Blad*, op dit moment de enige Surinaamse krant uit 1851 die online is te raadplegen. Raadpleging van andere Surinaamse kranten zou aanvullende informatie kunnen opleveren.
- 17 Doodsoorzaak gele koorts is aannemelijk, maar kan niet met honderd procent zekerheid worden vastgesteld.
- 18 Meer informatie over de militairen is online te vinden in het Nationaal Archief Suriname, 1.05.11.08, Inv.nr. 143.
- 19 De in de krant vermelde overleden burgers zijn niet meegenomen in de tabel, omdat we bij deze groep niet weten wie er aan de gele koorts is overleden of aan een andere, 'normale' oorzaak.
- 20 Haarnack 2007.
- 21 Agenoria (NA) 1, Amazon (NA) 3, Amicitia (NL) 1, Cuba (NL/NA?) 5, Czarine (NA) 3, Dr. Rogers (NA) 2, Grampus (NA) 1, Jacoba (NL) 3, Johannes Hermanus 2, Juno (NL) 2, Koning Willem (NL) 3, La Belle Poule (F) 1, Louisa Christina (NL) 6, Maria (NL) 5, Nerues (NA) 1, Nicolaas Witsen (NL) 1, Peking (NL) 2, Pleiades (NA) 2, Sicilië (NL) 2, Spartan (NA) 2, Susanna (NL) 3, Thetis (NL) 3, Triton (NL) 1, Venezia (Oos) 6, Waterloo (Eng) 1, Z.M. Amphitrita (korvet, NL) 29, Z.M. Curaçao (stoomschip, NL) 3, Z.M. De Heldin (korvet, NL) 4, Z.M. De Pijl (brik, NL) 1, Z.M. Schorpioen (schoener, NL) 4.
- 22 Het aantal bemanningsleden varieerde per schip. Als voorbeeld: het zeilschip waar Gaspard van Breugel in 1823 mee naar Suriname reisde had 26 man aan boord: 'kapitein, 1e, 2e en 3e stuurman, bootsman, timmerman, kok, kajuitsjongen, vijftien matrozen en drie reizigers. (Breugel 1842, 7). Met de latere stoomschepen waren uiteraard minder matrozen nodig.
- 23 <https://onzemarinevloot.weebly.com/korvetten.html>, geraadpleegd april 2024.
- 24 Tengbergen 1839.
- 25 Van Lier 1977, 6.